

СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЇХ УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ДНМ – Ділова і народно-розмовна мова XVIII ст. (Матеріали сотенних канцелярій і ратуш Лівобережної України) / [підгот. до вид. В. А. Передрієнко ; відп. ред. В. В. Німчук]. – К. : Наукова думка, 1976. – 416 с.

ДМВН – Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст. : Збірник актових документів / [Підгот. до вид. В. В. Німчук, В. М. Русанівський, К. С. Симонова [та ін.]. – К. : Наук. думка, 1981. – 316 с.

В статье рассматривается функционирование народноразговорной лексики в языке украинских деловых документов XVII – XVIII вв.

Ключевые слова: официально-деловой стиль, документ, народноразговорная лексика.

The article examines the operation of people's colloquial vocabulary in language Ukrainian business documents of XVII – XVIII centuries.

Keywords: the style of official documents, documents, people's colloquial vocabulary.

УДК 81' 42

Задорожна О.М.

БІБЛІЙНА ЦИТАТА У ПОЕТИЧНІЙ ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

У статті на матеріалі тексту переспіву першого псалма Давидового Тарасом Шевченком простежено функціонування біблійних цитат. З'ясовано авторські художні прийоми вираження сакрального змісту, виявлено імпліцитні семантичні компоненти, функціонування яких зумовлене пильною увагою царської цензури до творчості Кобзаря.

Ключові слова: цитата, перший псалом Давидів, прототекст, авторський текст, мовний знак культури, образ.

Культурна пам'ять кожного народу береже відомості про знакових постатей, які відкрили своїм співвітчизникам нові горизонти для розуміння світу. В Україні одним із таких подвижників є Тарас Шевченко. Саме його поетичне слово підняло українську мову на якісно новий рівень. Доробок Тараса Шевченка засвідчує, що українська мова може бути не просто мужичою, другосортною, а й мовою освіти, і мовою древньої культури, і мовою молитви. Лінгвостилістичні особливості творів Кобзаря на біблійну тематику неодноразово ставали предметом вивчення українських науковців [3; 7 та ін.], проте скрупульозне дослідження процесу розуміння й інтерпретації авторським генієм тексту Святого Письма на матеріалі конкретного твору, на нашу думку, все ще актуальне. Об'єктом нашого дослідження є специфіка авторської інтерпретації тексту першого псалма Давидового Тарасом Шевченком.

Мета дослідження – простежити функціонування біблійних цитат у поетичній творчості Тараса Шевченка, комплексно проаналізувати зв'язок між мовою перекладу першого псалма Давидового і мовою Кобзарєвої поезії, визначити характерзакорінення мови поезії в релігійну традицію.

Передусім відзначимо семантичну близькість першоджерела, зокрема старослов'янського варіанта першого псалма Давидового і Шевченкового тексту. Така подібність не випадкова. Можемо пояснити її фактами з біографії автора. Так, під час науки у дяка Псалтир був для Тараса підручником. Крім того, дяк часто відправляв учнів читати Псалтир над померлим. Сучасники згадують, що ця книга подобалася Шевченкові. Водночас, згідно з християнськими канонами, яких строго дотримувалися люди ХІХ ст., протягом Великого Посту слід було прочитати повністю Святе Письмо або хоча б Книгу Псалмів. Тобто Тарас Шевченко багато разів читав Псалтир, що і спричинило контекстуальну близькість авторських роздумів із Божим Словом: *но в законе Господни воля его, и в законе его поучится день и ночь / в законе Господньому сердце його и воля навчается; прах, его же возмета ветр от лица земли / попил над землею ветер розмахас; путь нечистивых погубнет / дела злих загинуть*. Саме тому можна назвати Шевченків текст своєрідним перекладом першого псалма Давидового українською мовою. Проте детальний аналіз цього переспіву сакрального твору засвідчує оригінальну інтерпретацію автором прототексту.

Передусім констатуємо, що переспів першого псалма Давидового Тарасом Шевченком, як і першоджерело, належить до філософської лірики. Про це свідчить ключовий біблеїзм досліджуваного твору – конструкція *блаженний муж*. Звернемо увагу на контекстуальну семантику лексеми *муж*. І у тексті Святого Письма, і в Шевченковому вірші це слово функціонує зі значенням «християнин», оскільки псалми є універсальним засобом пізнання світу для кожної людини. Сучасні лексикографічні джерела не фіксують слова *муж* із конфесійним значенням. Семантика цієї мовної одиниці найґрунтовніше розкрита в історичних словниках. Так, Словник староукраїнської мови ХІV — ХV ст. подає 4 ЛСВ слова *муж*: «1. Дружина (член подружжя). 2. Мужчина (чоловік); 3. Знатна людина. 4. тільки мн. Люди [6, Т. 1, 620]». Як бачимо, другий ЛСВ містить близький до тексту Святого Письма зміст слова *муж*. Але, на жаль, узуальна для мовомислення українців-християн семантика не представлена ні в сучасній, ні в давнішій кодифікаційній практиці. Проте і псалмоспівець, і Шевченко шляхом використання цієї лексеми акцентують на особистісному аспекті сприйняття тексту кожним читачем.

У процесі вираження сакрального змісту автор нерідко використовує художні прийоми з метою індивідуальної інтерпретації Слова Божого. Хоча, слід зазначити, що зміст поетового тлумачення дуже близький до тексту першоджерела. Так, мовна тканина Шевченкового вірша містить чимало розмовних лінгвальних одиниць (*вітер розмахас, спіє в добрі, посаженета* ін.), а також старослов'янізми (*злії, древо, муж...*). На нашу думку, такий художній прийом автор використовує з метою увиразнення кореляції буденного і сакрального в житті кожної людини. Також слова-старослов'янізми зумовлені жанровою специфікою вірша – переспівом конфесійного тексту, однією з основних ознак якого є вживання старослов'янських слів та словоформ.

Ключовою для інтерпретації Шевченкового переспіву першого псалма Давидового є семантична опозиція *праведний / неправедний*, яка наявна і

впрототексті. В авторському дискурсі фіксуємо такі мовні одиниці для вираження значення «праведний»: *блаженний, праведний, добрий*. Значно чисельнішим є Шевченків синонімічний ряд на позначення перешкод блаженства: *нечестивий, злий, лукавий, лютий, лукава рада, путь злого* (а у прототексті лише *нечестиві, губителі, грішники*). Така невідповідність стилістично виправдана – згідно з християнським світобаченням, існує дуже багато спокус для людини, а відповідь усім їм однакова – життя відповідно до Божих законів, любов, добрі справи, молитва.

Виразним прийомом граматичної видозміни першоджерела є субстантивізація: слова *злий, лютий, лукавий, нечестивий, добрий, праведний* переходять до розряду іменників. Зауважимо, що лексеми *злий, лютий, лукавий* мають розмите трактування. Передусім розуміємо їх у прямому значенні: вони репрезентують моральні якості людини. Проте у мовній практиці українства усталена традиція імпліцитного називання диявола: «чорта вголос не прийнято було називати, щоб часом не накликати, тому так багато інших евфемістичних його назв – від старої *враг* до пізніших *лихий, нечистий* (*нечиста вража сила*), *злий, куций, куцак, клятий, кат, лукавий, рогатий, дідько* (*лисий дідько, куций дідько*)» [4, 643]. Саме тому діагностуємо українознавчий компонент у трактуванні цих мовних одиниць.

Помітна стилістична роль якісного прикметника *злий*. Як вже було зазначено, у тексті поезії він субстантивований (переходить у ранг іменників) і називає грішників. На нашу думку, нестягнена форма свідчить про могутність спокусників та грішників і водночас про їхній високий соціальний статус.

Країнознавчим репрезентантом автора у досліджуваному тексті виступає мовний знак української культури – поняття *попіл* – *А лукавих, нечестивих і слід пропадає, як той попіл над землею вітер розмахав* / пор. у Святому Письмі *вони як порох* [в окремих перекладах *полова*], *що вітер змитає з лиця землі*. У словнику-довіднику «Знаки української етнокультури» зафіксоване таке тлумачення цього поняття: «Попіл(зменшене — *попілець*) — легка пилоподібна сіра (рідко чорна або біла) маса, яка залишається після згоряння чого-небудь; у всіх народів символ спустошення, а тому й суму (*посипати голову попелом* — вдаватися в жалобну тугу); культ вогню поєднується з міфом про добродійне світло, що перемагає темряву і злі сили (тому попіл, що залишається, коли зникають вогонь і світло, ототожнюється з перемогою темряви й зла); символом цілковитого знищення кого-, чого-небудь було пускання попелу по вітру; це зробив Кирило Кожум'яка із забитим звіром; тіло гетьмана Мазепи, яке покоїлося в Галацу, було викопано під час турецької війни росіянами, спалене і розвіяне по вітру, як і раніше Дмитра Самозванця; попіл з печі на Святвечір зберігали як охоронний засіб» [4, 70]. У поетичному дискурсі Тараса Шевченка часто вживається конструкція *попіл розвіяти* (*розмахати*) *над землею*. На нашу думку, така частотність обумовлена українознавчою семантикою ключової лексеми *попіл*, а також залюбленістю автора в козацьке минуле нашого народу. Водночас конструкція *попіл над землею вітер розмахав*, майстерно «вплетена» у біблійну канву, виступає репрезентантом етнічних характеристик і поета, і особи, що вивчає ази блаженства (читача).

Такий авторський прийом додає на перший погляд філософській поезії виразних громадянських смислових відтінків.

У Шевченковому дискурсі фіксуємо ще один фрагмент, запозичений із тексту псалма, – персоніфікований образ дерева, посаженого при витоках вод: *І буде він як дерево, посаджене при витоках вод, що плоди свої дає в час свій і лист його не опадає, а все, що він робитиме, буде успішним / стане він, як на добрім полі над водою посажене древо зеленіє, плодом вкрите. Так і муж той в добрі своїм спіє.* Позитивну конотацію в наведеному уривку виражає лексема *дерево*, котра у кодифікаційній практиці має стилістичні позначки *заст., поет.* [7, Т. 2, 410], а у досліджуваному контексті ототожнена із праведником (про що свідчить авторський підсумок *Так і муж той в добрі своїм спіє*). Водночас просторічна лексема *посажене* підкреслює одну із основних ідей християнської філософії та провідну ідею Шевченкової творчості – стати блаженним може кожен вірянин (і кріпак, і пан), не залежно від його походження, статків, чину тощо.

Крім того, меліоративну конотацію образу дерева виражають сталі для мовомислення українства конструкції *спіти в добрі, посажене на добрім полі, плодом вкрите* тощо. Усі вони імпліцитно ословлюють підготовчі етапи для блаженства: походження людини (пам'ять кожного роду зокрема і українського народу загалом) – *над водою посажене на добрім полі*; наявність однодумців, підтримки ближнього – *спіє в добрі*; жертовність, бажання продовжити себе та свої діяння в часі – *плодом вкрите*. Таке декодування дозволяє нам знову-таки припустити, що Тарас Шевченко поєднує філософське та громадянське розуміння блаженства, ознаки християнина-громадського діяча, котрий повинен добре знати історію свого краю, враховувати наявність однодумців та доброго підґрунтя для боротьби за волю свого народу, за визволення від панського ярма. Завуальовування громадського значення цієї поезії була зумовлена особливою увагою цензорів до Шевченкової творчості. У шеститомному зібранні творів письменника зауважено, що «Після звільнення із заслання Шевченко включив «Давидові псалми» до поданого на розгляд цензури рукопису «Поезія Т. Г. Шевченка. Томпервий», в якому цикл містився на с. 162 — 169 (нині ця частина рукопису не відома). ... Головне управління цензури ухвалами від 25 липня, 11 та 19 серпня 1859 р. зажадало від Петербурзького цензурного комітету попередньо подати Шевченкові переспіви на розгляд духовної цензури [9,747]. Спеціально призначений для їхнього цензурування професор Петербурзької духовної академії В. Карпов 20 жовтня 1859 р. дав дозвіл на публікацію за винятком кількох рядків у 43, 52, 81 та 136 псалмах, «содержавших в себе мысли, чуждые псалмопевцу» [1, 138]. 26 жовтня 1859 р. Петербурзький комітет для цензури духовних книг дав згоду на друкування «Давидових псалмів» Петербурзькому цензурному комітету; 23 січня 1860 р. датовано цензурний дозвіл на вихід у світ «Кобзаря», де вміщено цей цикл. За текстом «Кобзаря» 1860 р. у серії «Сільська бібліотека» (№ 13) цикл випущено окремим виданням: Псалми Давидові / Переложив нашому Тарас Шевченко. — СПб., 1860 (цензурний дозвіл 13 квітня 1860 р.)» [9, 747].

Нерозривний зв'язок Шевченкового вірша і тексту першого псалма спостерігаємо і в останній строфі: *Тому не встоять нечестиві на суді і грішники на зібранні праведних. Бо знає Господь путь праведних, а путь нечестивих загине / І не встануть з праведними злії з домовини, діла добрих оновляться, діла злих загинуть*. Автор апелює до уявлення християн про Страшний Суд – друге пришествя Ісуса Христа, коли всі померлі воскреснуть. У такий спосіб автор взиває до найвищої правди на світі – до Бога, надіється на його суд. Водночас помічаємо гіперболізацію християнського вчення. У божественних книгах написано, що перед Страшним Судом воскреснуть усі померлі. Тарас Шевченко пише, що *не встануть з праведними злії з домовини*, тобто знову констатує абсолютне знищення грішників («вони не встануть, бо не прийняла їх земля, їх попіл над землею вітер розмахав»). Саме тому знов-таки припускаємо громадські мотиви у переспіві псалма – автор висловлює надію на визволення свого народу від ярма панщини, а землю – від загарбників.

Зауважимо, що в аналізованому поетичному творі автор вживає дві часові форми дієслів – теперішній (*спіє, зеленіє, ступає, пропадає, навчається*) та майбутній (*не сяде, розмахає, встануть, оновляться, загинуть*). Вочевидьтакий художній прийом зумовлений жанровою специфікою поезії – псалми завжди були, є і будуть актуальними. Призначення цих сакральних пісень – впливати на сьогодення християн та змінювати на краще їхнє майбутнє – вести до спасіння.

Удосліджуваному віршовому тексті, як і у першоджерелі, виразна стилістична роль службових частин мови. Так, повторюваність заперечної частки у першій строфі поезії свідчить про потребу постійної уваги вірянина, адже чисельні спокуси повсякденно чекають на християнина. Крім того, протиставні сполучники підкреслюють відмінності характеристик грішників і праведників.

Аналіз синтаксичних засобів стилістики переспіву першого псалма Давидового Тарасом Шевченком також містить чимало цікавих моментів. Більшість речень складні, з різними видами зв'язку, ускладнені однорідними і відокремленими членами. На нашу думку, такий прийом художнього синтаксису свідчить про непростий життєвий шлях кожної людини. Також у тексті фіксуємо інверсію: *В законі Господньому серце його і воля навчається істане він, як на добрім полі над водою посажене древо зеленіє, плодом вкрите*. Функціонування цього засобу поетичного синтаксису зумовлено жанровою специфікою вірша, адже ця стилістична фігура частотна у конфесійних текстах. Крім того, на інверсовані компоненти падає логічний наголос (див. підкр.), що увиразнює їхню роль у декодуванні змісту твору.

По-іншому, як у тексті псалма, розставлено логічні наголоси у реченні *А в законі Господньому серце його й воля навчається / пор. у прототексті Але в Законі Господнім воля його, і Закону Його навчається день і ніч*. Такий художній прийом, на нашу думку, має чимало пояснень. По-перше, згідно з християнським світобаченням людина може знайти у Святому Письмі відповіді на всі актуальні для неї запитання, про що і говорить нам псалмоспівець. По-друге, загальновідома Шевченкова жага до знань, філософські роздуми автора,

на які міг дати відповідь лише Господь. По-третє, поняття *серце* – ключова константа філософії українства і тому письменник наголошує на тому, що потрібно повсякчас вдосконалювати не лише раціональну сферу особистості, а й емоційну.

Отже, Тарас Шевченко першим із діячів нової української літератури звернувся до тексту Книги Псалмів, чим викликав чимало дискусій сучасників і водночас підняв українську мову на якісно новий рівень. Відзначимо семантичну близькість першоджерела, зокрема старослов'янського варіанта першого псалма Давидового і Шевченкового тексту. Переспів першого псалма Давидового Тарасом Шевченком, як і прототекст, належить до філософської лірики: і в біблійному псалмі, й у Тараса Шевченка йдеться про людину високоморальну, сповнену громадянських чеснот; ця людина не бере участі в усіляких злих, нечесних і брудних справах і таким чином осягне вічного життя. Проте в процесі ґрунтовного стилістичного аналізу вірша між прецедентним текстом та авторським встановлюється певне семантичне протистояння – ми віднаходимо у ньому чимало імпліцитних громадських мотивів. Автор поєднує філософське та громадянське розуміння блаженства, ознаки християнина-громадського діяча, котрий повинен добре знати історію свого краю, враховувати наявність односторонніх та доброго підґрунтя для боротьби за волю свого народу, за визволення від панського ярма. Завуальювання громадського змісту цієї поезії було зумовлене особливою увагою цензорів до Шевченкової творчості. Такі поетові міркування посилюють високе звучання біблеїзму.

Перспективою нашої наукової розвідки стане подальший аналіз біблійних цитат у мовотворчості Кобзаря.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бородін В. С.Т. Г. Шевченко і царська цензура: Дослідження та документи: 1840 – 1862 роки / В. С. Бородін. – К., 1969.
2. Баранник Д. Х. Цитата // Українська мова : Енциклопедія [вид. 3-є, зі змінами і доповненнями] / Д. Х. Баранник. – К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2007. – С. 816.
3. Єрмоленко С. Я. Мова і українознавчий світогляд Монографія / С. Я. Єрмоленко. – К. : НДІУ, 2007. – 444 с.
4. Жайворонок В. Знаки української етнокультури : [словник-довідник] / В. Жайворонок – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
5. Святе Письмо Старого та Нового Завіту / Переклад о. Івана Хоменка. – К. : Українське Біблійне Товариство, 1992. – 352 с.
6. Словник староукраїнської мови XIV—XV ст.: У 2 томах / Інститут суспільних наук АН УРСР; Уклад. Д. Г. Гринчишин, Л. Л. Гумецька, І. М. Керницький та ін. — К. : Наукова думка, 1977 – 1978.
7. Словник української мови / [гол. ред І. К. Білодід]. – Т. 1 – 11. – К. : Наукова думка, 1970 – 1980.
8. Сулима В. Біблія і українська література : Навчальний посібник / В. Сулима. – К. : Освіта, 1998 – 399 с.
9. Шевченко Т. Зібрання творів: У 6 т. / Т. Шевченко. – К.: Наукова думка, 2003. – Т. 1 – 6.

В статті на матеріалі тексту перепева першого псалма Давидова Тарасом Шевченком прослідковано функціонування біблійських цитат. Виявлено авторські художественні прийоми вираження сакрального содержания, виявлено імпліцитні семантичні компоненти, функціонування яких обумовлено пристальним вниманием царської цензури к творчеству Кобзаря.

Ключевые слова: цитата, первый псалом Давидов прототекст, авторский текст, языковой знак культуры, образ.

In the article traced operation biblical quotations on the material rehashing of the first psalm of David by the Taras Shevchenko. It was found author's artistic methods of expression of sacred content found implicit semantic components, whose operation scrutiny of the royal censorship creativity Poet.

Keywords: quote, the first psalm of David, prototekst, author's text, the linguistic sign of the culture, image.

УДК 821.161.2.01:929 (Шевченко)

Бутко Л.В.

НАРІЗНООФОРМЛЕНІ ЧАСТКИ У ТВОРАХ Т. Г. ШЕВЧЕНКА: СЕМАНТИКА, ФОРМА ВИРАЖЕННЯ, ФУНКЦІОНАЛЬНІСТЬ

У праці здійснюється дослідження форми вираження і внутрішньої організації нарізнооформлених часток на матеріалі творів Т. Г. Шевченка, виявляються та описуються моделі, за якими відбувається їхнє творення, встановлюються системні зв'язки досліджуваних елементів, схарактеризовуються їх семантика та функціональні особливості.

Ключові слова: нарізнооформлена частина, творчість Т. Г. Шевченка, форма вираження, семантика, функціональні особливості.

Мова Т. Г. Шевченка, безперечно, є явищем унікальним. Її дослідженню присвячені праці як класиків філологічної думки, так і сучасних лінгвістів: І. К. Білодіда, Л. А. Булаховського, С. А. Єрмоленко, В. М. Русанівського, С. А. Січкара, О. О. Тараненка та інших [1; 3; 4; 8; 9; 13]. Проте з огляду на складність та індивідуальність мовної організації творів видатного майстра слова, не всі аспекти цього феномена обстежено.

Пропонована праця присвячена дослідженню структурно-семантичних та функціональних особливостей нарізнооформлених партикула на матеріалі творів Т. Г. Шевченка [14] і має на меті заповнити деякі лакуни в царині мовної організації творчої спадщини Кобзаря, що є «творцем української літературної мови, як основи нової, уґрунованої на народній основі української культури» [8, 219].

Загалом нарізнооформлені структури характеризуються певними морфологічними ознаками. Серед них виокремлюються прислівникові, прийменникові, сполучникові, партикулярні, вигуківі конструкції, а також одиниці з функцією присудка, вставного слова, стійкі мовленнєві звороти та скорочення. У колі таких структур значним є корпус службових слів.